

PROCES ČESKÉ NÁRODNÍ AKTIVIZACE NA SEVEROZÁPADNÍ MORAVĚ DO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY¹

Petr Popelka

1 Úvod

V období 19. století prošla společnost v českých zemích zásadní strukturální proměnou, která je v současné historiografii pojímána ve smyslu komplexní společenské modernizace.² Podstatné hospodářské, sociální a kulturní proměny společnosti, které souvisely se zrušením poddanství, zavedením ústavnosti a samosprávného principu a prosazováním továrních forem výroby, proměnily do první světové války život jak městské, tak venkovské společnosti. Rozvoj občanské společnosti v lokálních poměrech pak provázelo především vymanění se z tradičního systému patrimoniální správy a zavedení obecní samosprávy, dále překotný rozvoj spolkového života, regionálního periodického tisku a také postupná politizace veřejného života, související s postupným rozšiřováním politických práv. Velmi výraznou součástí této společenské změny se stala základní proměna pohledu na svět, kterou provázelo nově se formující národní myšlení a vytváření představy o národním společenství. Moderní nacionalismus, který byl součástí společenské změny 19. století, se právě v tomto období vyvinul v dominantní formu kolektivní identity.³

Formování národního myšlení představuje proces dlouhodobý a velmi komplikovaný. Šlo totiž o složitý problém, kdy v rámci přechodu od tradiční, stavovské a agrární společnosti ve společnost moderní, občanskou dochází k pohybu ve vnímání zemských, jazykových, etnických i státních identit.⁴

¹ Studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury České republiky reg. č. 17-02986S Proměna a společenská aktivizace rurálního prostředí na Moravě a v Rakouském Slezsku 1861–1914.

² V tomto duchu je pojata také nejnovější dvousvazková syntéza dějin českých zemí v 19. století. Viz HLAVAČKA, Milan et al.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*. Praha 2016. Ze starších prací lze uvést inspirativní knihu URBAN, Otto: *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*. Praha 1978.

³ K formování národního vědomí v Evropě přehledně např. HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009; viz též: *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*. Praha 2016, s. 223–284;

⁴ V případě české společnosti tento proces analyzuje např. KOŘÁLKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha 1996.

Při šíření národních idejí na Moravě přitom můžeme mluvit o několika fázích, v nichž byly do víru národního života postupně vtahovány různé sociální skupiny a nacionální myšlenky se pozvolna prosazovaly v doposud nevyhraněných regionech, až se staly hlavní integrující společenskou myšlenkou.⁵ V šíření národních idejí bylo od počátku důležité prostředí větších měst (na Moravě především Brna a Olomouce), kde se koncentrovaly vrstvy vzdělaného obyvatelstva přijímající jako první podněty směřující ke vzniku národního vědomí. Národní ideologie byla posléze postupně přenášena do maloměstského a rurálního prostředí, a to prostřednictvím nejrůznějších sociálních interakcí, a to jak přímých (bezprostředním kontaktem osob), tak nepřímých (zprostředkovaná např. denním tiskem). Tyto vnější impulsy nacházejí postupně svoji odezvu, jsou recipovány a následně jsou již rozvíjeny pomocí iniciativy části místních obyvatel, která si je osvojila. Pro výzkum problematiky geneze národní ideologie je tedy klíčové sledování komunikačních toků a organizačních struktur, prostřednictvím kterých se národní myšlenka etablovala v rurálním prostředí, jakož i toho, jak byla tato idea v různém prostředí vnímána a obsahově upravována. Sledování těchto momentů, včetně jejich hospodářských, sociálních a kulturních okolností, představuje jednu z nejzajímavějších, byť nesnadných badatelských výzev.

V předkládané studii se zaměříme na okolnosti šíření českého národního vědomí ve specifické oblasti severozápadní Moravy. Severozápadní Moravou zde míníme primárně politický okres Zábřeh, který se skládal ze třech soudních okresů: zábřežského, mohelnického a šilperského. K roku 1910 zábřežský politický okres tvořilo 103 obcí s téměř 71 000 obyvateli.⁶ Oblast severozápadní Moravy se z hlediska ekonomického dlouhodobě profilovala jako region rurální. V sídelní struktuře převažovaly vsi, zdejší města byla jen malá. Většina obyvatel nacházela obživu v agrárním sektoru, přičemž nížinné oblasti severní Moravy byly charakterizovány jako bohaté, s úrodnou hánáckou půdou obilnářského typu (v zábřežském okrese to byly soudní okresy mohelnický a zábřežský). Podhorské části severozápadní Moravy (především šilperský soudní okres) skýtal skromnější podmínky pro rozvoj komerční zemědělské činnosti a zdejší obyvatelé často provozovali domácí řemeslnou práci. Průmyslová výroba byla v zábřežském okrese vázána až do vzniku Československa primárně na německé podnikatelské kruhy a kapitál. Týkalo

⁵ Viz blíže ŘEPA, Milan: *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století* (dále jen *Moravané nebo Češi?*). Brno 2001; MALÍŘ, Jiří: *Morava na předělu. K formování národního vědomí na Moravě v letech 1848–1871*. Časopis Matice moravské (dále jen ČMM), 109, 1990, s. 345–363.

⁶ BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloslav: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Sv. IV. Okresy Šumperk, Zábřeh, Rýmařov*. Ostrava 1974, s. 127.

se to především klíčového textilního průmyslu, který sehrával v regionu zásadní úlohu.⁷

Specifičnost regionu severozápadní Moravy spočívala ve vztahu ke sledovanému tématu především v tom, že se zde objevovalo moderní národní myšlení s opožděním, za to však posléze česko-německé vymezování nabylo velmi intenzivních podob. Severozápadní Morava začala být českými národními aktivisty chápána jako strategický národnostní most spojující oblast Hané s českým osídlením východních Čech. Naopak němečtí aktivisté vnímali tuto oblast za odvěké německé panství, které je nebezpečně ohrožováno českou expanzí. Proto také byly oběma národnostními tábory velmi pečlivě hlídány jakékoliv změny související se sčítáním lidu, s volbami nebo se školskou otázkou.⁸

V představách a rétorice českých i německých národních aktivistů se oblast severozápadní Moravy utvářela jako hraniční region, o nějž se začal vést v procesu národního vyhraňování poměrně urputný národnostní boj. Dříve podstatné lokální vztahy byly redefinovány z hlediska národnostního soupeření jako cesta k posílení české/německé identity, přičemž ta se měla stát přesvědčivější součástí místního života. Šlo ve své podstatě o základní problém moderního nacionalismu: Jak vytvořit přesvědčení, že sousedy, kteří dosud sdíleli společné prvky lokální identity, oddělují zásadní rozdíly vyplývající z etnické příslušnosti?⁹

⁷ FISCHER, Richard: *Severní Morava. Hospodářský přehled*. Obzor národohospodářský, 6, 1901, s. 76–79, 116–122, 157–163; BARTOŠ, J. – SCHULZ, J. – TRAPL, M.: *c. d.*, s. 129–136.

⁸ POPELKA, Petr: *Podnikatel jako národní agitátor. Hermann Brass a jeho aktivity při sčítání lidu na Zábřežsku v letech 1900–1930* (dále jen *Podnikatel*). ČMM, 135, 2016, s. 41–67; FISCHER, Richard: *Národnostní vývoj na severní Moravě od roku 1848*. Olomouc 1932; BOHÁČ, Antonín: *Vývoj Čechův a Němců na Moravě*. ČMM, 32, 1908, s. 113–137, 207–306, 366–389.

⁹ Poté, co rakouský stát na konci 19. století uznal práva národních kolektivů, byla úplná absence národní loajality jako nejvyšší forma lhůstevnosti k nacionalismu oslabena, především pak na Moravě, kde se v souvislosti s tzv. Moravským paktem odehrál národnostní kompromis (národnostní klasifikace voličů, dětí školního věku). ZAHRA, Tara: *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*. Slavic Review, 69, 1/2010, s. 93–119, zde s. 98–102.

2 Počátek české národní aktivizace na severozápadní Moravě do počátku osmdesátých let 19. století

Lidská identita je utvářena složitým předivem mnoha svazků, vážících jedince k vyšším, nadosobním celkům. Jedná se přitom o vazby vznikající v oblasti sociální, kulturní, politické či konfesní. Hierarchie jednotlivých svazků vytvářejících osobní identitu je závislá především na sociální pozici, intelektuálních schopnostech, ale též na regionální příslušnosti. Z hlediska identity byly pro venkovské ale také městské obyvatele Moravy poměrně dlouho podstatně zcela jiné charakteristiky než hledisko národní, které nezanedbatelná část populace severozápadní Moravy nepovažovala ještě ani ve druhé polovině 19. století za relevantní a vykazovala z pozice národních aktivistů vůči kategorii národa až trestuhodnou apatii. Jako základní prvky kolektivní identity obyvatel severozápadní Moravy fungovala především příslušnost ke katolickému vyznání. V oblasti žilo jen zanedbatelné minimum evangelíků i židů a tento náboženský profil regionu se změnil teprve po vzniku Československa. Zemský patriotismus, dlouho pěstovaný šlechtou i tradicionalisticky orientovanými vzdělanými elitami, představoval pro většinu venkovanů poměrně vzdálený horizont. Ve venkovském prostředí byl silně zakódován primárně lokální patriotismus a vědomí příslušnosti k místní komunitě. Po dlouhou dobu se na identitě venkovanů podílelo také vědomí úcty k panovníkovi, který byl chápán jako garant spravedlnosti a řádu. Pojem národa tedy nehrál v oblasti identity venkovanů až do poloviny 19. století fakticky žádnou významnější roli.¹⁰

Národnostní identifikace, která přichází na pořad dne teprve v průběhu druhé poloviny 19. století, přitom v sobě zahrnovala celý komplex vztahů. Na Moravě nešlo jen o vztah mezi českými a německými dialekty hovořících Moravanů, ale také o jejich vztah k česky a německy mluvícím obyvatelům Čech. Jednalo se však o vztah, který se stal prakticky v průběhu dvou generací také na Moravě hlavním identifikačním prvkem, byť jeho prosazování nebylo přímočaré. Ačkoliv i na Moravě existoval i v první polovině 19. století zárodek etnicky chápaného moravanství, z hlediska reálné síly byla tato idea (stejně jako např. slovanství) velmi rychle upozaděna prosazujícím se němečtím a češtvím. Tento dualismus byl zvláště v poslední třetině 19. století

¹⁰ K tomu nejnověji MALÍŘ, Jiří – ŘEPA, Milan: *Morava na cestě k občanské společnosti*. Brno 2018, zde především s. 107–113 a 176–185.

natolik silný, že se začal prosazovat jako dominantní identifikační prvek též v moravském venkovském prostředí.¹¹

S prvními náznaky průniku národní myšlenky se v oblasti severozápadní Moravy setkáme v souvislosti s konstitučním hnutím roku 1848. Revoluční kvas a nástup konstitučního hnutí zde nemohly zcela pochopitelně zůstat bez širší odezvy a jaro 1848 přineslo dva silné podněty, které přiměly primárně vzdělanější obyvatele k přemýšlení o jejich totožnosti. Byla to jednání o státoprávním spojení zemí Koruny české a otázka voleb do všenněmeckého parlamentu ve Frankfurtu. Tyto otázky našly jistý ohlas také na severozápadní Moravě, ale jednalo se o reakce úzké vrstvy vzdělaných jedinců. Ve sledovaném regionu víme o aktivitách minimálně dvou významných osob: Prvním byl kvasický rodák a později důchodní písař na Mírově Leopold Hansmann (1823–1863). Hansmann proslul jako žurnalista, v závěru čtyřicátých 19. století dopisoval do Ohéřalova Týdenníku zprávy ze severní Moravy. Od roku 1853 se stal redaktorem Moravských novin. Druhým byl zábřežský učitel Kašpar Pivoda (1817–1891) původem z Žeravic, který sehrál významnou roli při rozvoji spolkového života regionu.¹² Pivoda je znám jako autor slavnostní básně, kterou pronesl na zábřežském nádraží ve chvíli, když se v březnu 1848 vracela z Vídně deputace z Prahy. Pivoda v básni označil české zástupce za bratrance, které Morava vítá a od nynějška chce prosazovat vzájemnou svornost.¹³

Venkovský svět a jeho běžný reprezentant však musel jen obtížně nacházet orientaci v prudkých změnách doby a ani venkovské elitě nebyla řada klíčových pojmů nastupující konstituční éry jasná. Krásný doklad této situace podává zpráva v brněnském Týdenníku: „Před několika dny šel dobrý můj přítel ještě s některými společníky do Moletína (Maletín, mohelnický soudní okres), vesnice to k okresu Mírovskému náležející. Přijdouce do fojtství, našel rychtáře, jak v hromadě nejnovější provolání četl. Když přišel na slova „anarchie“ a „reakce“, tu shromáždění sousedé vysvětlení slov těchto od p. rychtáře žádali, a tím ho v nemalou nesnáz postavili, neboť nevěděl, kudy z konopí...“

¹¹ K tomuto problému podrobněji blíže ŘEPA, Milan: *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století* (dále jen *Moravané nebo Češi*), Brno 2001. Viz též Týž: *Moravané, Němci a Rakušané. Vlasti moravských Němců v 19. století*. Praha 2014; MALÍŘ, Jiří – ŘEPA, Milan: c. d., s. 176–178.

¹² FIŠER, Zdeněk: *Leopold Hansmann*. Kroměříž 1993; FILIP, Zdeněk: *Muzikantská rodina Pivodova v Zábřehu*. Severní Morava (dále jen SM), 85, 2003, s. 41–49; FIŠER, Zdeněk: *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery s Kašparem Pivodou ze Zábřehu*. SM, 94, 2008, s. 32–36.

¹³ Týdenník, č. 15, 15. 4. 1848.

První zřetelné a přímé podněty přinášející rozvoj národního vědomí přichází na počátku šedesátých let 19. století, kdy se začínají na severozápadní Moravě rozvíjet některé podstatné atributy formující se občanské společnosti: samospráva, spolkový život a výrazně vzrůstá vliv periodik na občanské veřejné mínění.

Na národní aktivizaci sledovaného regionu měl nepochybně vliv v první řadě periodický tisk, byť jeho rozšíření v rurální prostředí nelze pokládat ještě ve třetí čtvrtině 19. století stále za signifikantní. Větší množství odebíraných titulů nacházíme především ve čtenářských společnostech, kterých bylo ve venkovském prostředí poskrovnu. Pravidelných odběratelů bylo na venkově poměrně málo a bylo běžné, že jeden exemplář užilo více čtenářů. Vliv měl především tisk vycházející v Brně i v hlavním kulturním centru severní a střední Moravy – v Olomouci. Kulturní význam Olomouce pro sledovanou oblast byl po dlouhou dobu zásadní. Olomouc představovala centrum českého tisku, středního školství a sídlo významných institucí a organizací (především Národní jednoty pro východní Moravu).

Z nejdůležitějších českých periodik vycházejících v 60. letech v Olomouci je nutné jmenovat v roce 1862 založeného *Moravana*, v letech 1859–1864 vycházející časopis *Hvězda*, dále v roce 1964 založené Olomoucké noviny, které od roku 1869 nahradil *Našinec* (do roku 1890). Zmíněná periodika mohla čtenářům severozápadní Moravy v mnohém konvenovat. Jednalo se spíše o konzervativní periodika zastávající katolické pozice, avšak šířící sympatie k českému státoprávnímu programu a vymezující se vůči Němcům. Víme též, že poměrně hojně byly odebírány na přelomu padesátých a šedesátých let brněnské *Moravské noviny*, a to především v některých vsích mohelnického soudního okresu (např. v Paloníně, Moravičanech či v Bílé Lhotě). Do prostředí, kterému nacionální myšlení nebylo doposud vlastní, tedy začala jmenovaná periodika šířit, v některých případech dosti rázně, nový prvek sebeidentifikace.¹⁴

Jmenovaná periodika již můžeme vnímat jako periodika nacionálně jasně vyhraněná. Jejich faktickým úkolem nebylo nestranně informovat (to je zcela patrné např. v případě zpráv o konaných táborech lidu), ale interpretoval každý typ události v nacionálních termínech a nenechával prostor pro alternativní vnímání událostí. Otázkou však zůstává, nakolik mohli národní

¹⁴ KUBÍČEK, Jaromír: *Dějiny žurnalistiky na Moravě. První století českých časopisů 1848–1948*. Brno 2013; NOVOTNÝ, Lubomír: *Československé národní hnutí na stránkách olomouckých periodik Hvězda a Moravan*. Bibliotheca Antiqua 2013. Olomouc 2013 s. 129–136.

agitátoři prostřednictvím tisku formovat požadovaným způsobem vnímání ze strany místních komunit.¹⁵

Česky tištěné noviny se často snažily působit ve směru aktivizace vlasteneckého, zemského, ale především národního vědomí. Výchozí situaci na severozápadní Moravě poměrně dobře ilustruje článek v listu *Moravan* ze září 1862 „Ze všech stran naší drahé Moravěnky čteme o besedách, zpěvackých a čtenářských spolcích slovanských a jen z naší krajiny na pomezí družných Čech není nic takového slyšeti... Zábřeh, město nevelké, jehožto obyvatelé usedlé se nejvíce rolnictvím obírají, má téměř veskrze slovanské obyvatelstvo a předce se podobá Odrodilovicím, ačkoliv jinde naši chrabří rolníci vždy více a více pokročují. Kam zde do většího shromáždění vstoupíš, uslyšíš mluvu slovanskou... Jindy ujímají se věci národní kněží, učitelové a teď v prázdninách naše, čacké studentstvo. Zde velmi zasloužilý vzorný učitel, jemušto mnoho a mnoho žáků náležité vzdělání a národní vyvinutí děkuje, jest pro tyto snahy po dvacítiletém namáhání neoblíbeným... Národních novin máme v městě velmi málo, patrný to důkaz netečnosti, neb odebírání a čtení časopisů jest měřítkem pro touhu a stupeň vzdělání; za to však venkovské obce pilně národní časopisy, zvláště *Moravana* a s vyloučením zlopověstných *Mor. Nov.* čítávají, a v předu stojí zámožná obec Veliký Postřelimov (Postřelmov, pozn. aut.), kde se mnoho bodrých našinců nachází; doufáme, že též hospodářský spolek účinkovati bude...“¹⁶ List přes zjevnou sebepropagaci upozornil na zásadní fakt, a sice že spolkový život a četba novin nebyla ve sledované oblasti zdaleka záležitostí městského prostředí. Naopak ve sledovaném regionu existovalo několik hospodářsky vyspělých vsí (Postřelmov, Zvole, Dubicko), ve kterých se začaly zárodky národního života aktivizovat prostřednictvím působení tisku a spolků dokonce dříve, než tomu bylo ve vlastním okresním městě. Zvláště Postřelmov působil velmi dlouho jako centrum národních aktivit, což opakovaně zaznívalo i v dobové publicistice.¹⁷

Již v šedesátých letech byl ale tón nemalé části českého (ale též německého) regionálního tisku poměrně konfrontační, což v některých situacích působilo spíše kontraproduktivně a přílišná národní horlivost nenacházela alespoň zpočátku náležitý ohlas. Naopak. Prostor, ve kterém nebyla národní myšlenka ještě zakořeněna, tyto útoky chápalo často spíše problematicky, zvláště když si s objektivním popisem novináři často moc práce nedali. Vel-

¹⁵ JUDSON, Pieter M.: *Writing the History of Cultural Borderlands in Habsburg Central Europe*. Zonen Der Begrenzung. Aspekte kultureller und räumlicher Grenzen in der Moderne, s. 28–29.

¹⁶ *Moravan*, č. 74, 13. 9. 1862.

¹⁷ Viz např. HAVELKA, Jan: *Cesta na Praděd. Cestopis z konce 19. století*. Štíty 2018, s. 17.

mi plasticky vyplývá role i vypovídací hodnota novin z novinové přestřelky, která se uskutečnila v souvislosti se slavnostním svěcením praporu pěveckého spolku v Zábřehu v závěru července 1865. Olomoucké noviny akci ostře komentovaly s tím, že nechápou, že „město Zábřeh ryze moravské jest, neb škola jest moravská, služby Boží v kostele moravské (jen někdy německé, ač nevíme pro koho)... všude panuje hovor moravský a ejhle! Tato ryzoryzá půda moravská zplodila Sängerbund, spolek úplně německý. Ano, úplně německý, neb zazpíváním jediné moravské písně Žežulinky nedokázal se ani obojetným. Obecenstvo tuto píseň s ohromným potleskem přijalo, takže čtyřikrát opakována býti musela, čímž na jevo chtělo dáti, že moravský spolek by byl na místě... Povážíme-li, že město jest plně moravské, okolí skrz na skrz moravské, tážeme se, jakým způsobem mohl povstati v Zábřehu německý spolek. Inu jednoduše. Přišli sem dva od severu, poddaní vzácného spojence našeho, Prusáci, zařídili zde fabriční obvod...“¹⁸

Ředitel pěveckého spolku, kterým byl Kašpar Pivoda, se cítil novinovým článkem natolik dotčen, že sepsal rozsáhlou odpověď, ve které novináře usvědčil ze zkreslování poměrů: Poukazuje na skutečnost, že se při bohoslužbách užívá též němčiny, evangelium se čte česky i německy a třikrát týdně se při mši zpívá německá píseň. Pro koho, když podle redaktora ve městě žijí pouze Slované? Zábřeh pak sousedí pouze s německými městy a německá řeč je pro každodenní obchod s Němci nutnou potřebou. Němci jsou podle Pivody probuzenější, čilejší, ve všem pokročilejší a zámožnější. Pivoda také uvádí, že se „všemožně zasazoval, aby se ve spolku jazyková rovnoprávnost provedla, že to ale až posud možno nebylo, protože jsme neměli dostatečnou zásobu a výběr slovanských písní.“... „Rovnoprávnost jazykovou ve zpěvech zavést, to jsem zamejšlel a nenalezl jsem v tom ani žádného odporu – až mě to pan dopisovatel jeho dopisem pobryndal.“¹⁹

Velmi podobně útočily noviny na počátku šedesátých let i na působení pěveckého spolku v Lošticích. Odráží to fakt, že pokročilejší německá kultura byla v hudební oblasti přitažlivá a zvláště ve městech, byť malých, se její produkci věnovali obyvatelé bez ohledu na svou jazykovou preferenci. To bylo ale pro národně uvědomělé redaktory již nepřijatelné: „...Živo je v našem městě jako nikdy předtím nebývalo, jen že životnost ta není bohužel přirozená, nýbrž nucená. Nikdy nepovažoval se žádný za Němce jak od toho času, co máme zde ‚Gesangverein‘ se děje. Ano, ‚Gesangverein‘ jest ona vedlejší, ve které se každý s tvrdou lebkou na svět příšlý Moravan slovanský za Němce převábí, kde se každému o ‚Vaterland muss grösser sein‘ do uší

¹⁸ Olomoucké noviny, č. 65, 16. 8. 1865.

¹⁹ Olomoucké noviny, č. 79, 4. 10. 1865.

cpe a zpívá. A kdož, tážete se, jsou ředitelé této veledílny...? Jsou to Moravci z moravských rodičů, jenž v naší moravské škole hledali prvního učení v jazyku moravském, ale nyní odpadli, odřekli se slavných předkův svých, zapřeli sebe i národ svůj, že se tím mohou někomu zalíbiti a že to předce jen nobl věcí, po německy zpívati. Za to si dají raději od právě německých Němců vysmáti, že to němčinu bídně lámou...“²⁰

Vůbec se jeví, že tisk se stává v průběhu šedesátých let čím dál tím nacionálně vyhraněnějším. Různé narážky poměrně rychle přerůstaly již na přelomu šedesátých a sedmdesátých let ve výlevy zuřivosti, antisemitismu i zjevné netolerance. Více než objektivním reportérstvím se velká část tisku stává prostředkem pro šíření vlastního národnostně rozděleného obrazu světa, založeného na rozštěpení společnosti na „my“ a „oni“. Je ovšem otázkou, nakolik byl tento obraz světa šířený tiskem pro většinu obyvatel rurálního regionu pochopitelný a osvojitelný. Spíše se zdá, že poptávka byla poměrně dlouho po poněkud jiných hodnotách, především po prakticky orientovaných spolicích, po hospodářské emancipaci a svépomoci.²¹ Obyvatelé venkova slyšeli též díky působení kněží a učitelů na možnost rozvoje některých kulturních aktivit.

Spolkový život se nacházel v šedesátých letech na severozápadní Moravě teprve ve svých začátcích. Komparace, provedena Janem Janákem pro první tři léta po vydání Říjnového diplomu (1861–1863) ukazuje, že vedle spolkovým životem tepoucího Brna, Hané či Valašska nacházíme severní Moravu, na které došlo k založení českých kulturních spolků pouze v její východní části. V rámci zábřežského politického okresu pak Jan Janák nenalezl ve spolkovém katastru žádný český kulturní spolek, což indikuje nevyspělost českého národního vědomí.²²

Pro vznik kulturních spolků byla zásadní iniciativa zakladatele – obvykle občansky již uvědomělejší osoby, na Moravě zpravidla kněze, případně učitele. Často byla existence spolku s iniciátorem natolik provázána, že po jeho odchodu činnost spolku zanikla. Nejinak tomu bylo i ve sledované oblasti, kde velká část českých spolků založených v šedesátých letech neměla dlouhého trvání. Z kulturních spolků byly zakládány na venkově především spolky čtenářské, v případě venkovských měst také spolky pěvecké. Jejich hlavním úkolem bylo sdružovat osoby shodných zájmů, které chtěly své záliby společ-

²⁰ Moravan, č. 69, 27. 8. 1862.

²¹ POPELKA, Petr: *Rolník nové doby. Hospodářské spolky a jejich role v hospodářské a společenské modernizaci moravského venkova ve druhé polovině 19. století* (dále jen *Rolník nové doby*). *Moderní dějiny/Modern History*, 27, 2019, č. 2, v tisku.

²² JANÁK, Jan: *České kulturní spolky na Moravě v prvním třiletí po vydání Říjnového diplomu*. *Vlastivědný věstník moravský*, 18, 1966, s. 71–87.

ně pěstovat. Velmi silně je tento moment vidět u spolků pěveckých. Ty byly, jak jsme si již demonstrovali, z počátku národně nevyhraněné. Sdružovaly všechny zájemce o zpěv a vzhledem k pěstování převážně vyspělejší kultury, než byla česká (nejen německojazyčné, ale také např. latinské), byly trnem v oku národně vyhraněných činovníků.

Zajímavé je, že již v průběhu šedesátých let ve sledované oblasti vznikají různé spolky nejen ve zdejších městech, ale také v bohatších a vyspělejších vsích. Již v roce 1863 měl být v Postřelmově založen čtenářský spolek Václav, který ale neměl dlouhého trvání a již v roce 1867 zanikl.²³ V roce 1867 vznikl čtenářský spolek v Dubicku zásluhou místního kaplana Františka Glabazni, jenž se však rozpadl krátce po kaplanově odchodu v roce 1876. V následující dekádě začaly vznikat také první spolky hasičské, které posléze doznaly masového rozšíření. Jednalo se přitom o organizace, které měly primárně praktický účel (ochrana majetku a života spoluobčanů), sekundárně se spolupodílely na společenském a kulturním životě obce. K prvním spolkům tohoto typu patřil hasičský spolek v Úsově (1872), Rohli (1875), Mohelnici (1875), Lošticích (1875), Zvoli (1876), v Lesnici (1878) či v Zábřehu (1878). Výraznější rozmach prodělal tento typ spolků v osmdesátých letech 19. století.²⁴

Významnou roli na severozápadní Moravě sehrávaly již v šedesátých letech hospodářské spolky, které zároveň vykazovaly obecně vyšší stabilitu než spolky kulturní. Již na počátku šedesátých let 19. století začaly být zakládány hospodářské společnosti. Ty měly pomáhat hospodářům primárně v praktických otázkách a šířit hospodářskou osvětu. Např. na programu schůze olomoucké filiálky c.k. Moravsko-slezské hospodářské společnosti, která se uskutečnila v květnu 1863 v Lošticích, se diskutovala otázka rozdělování obecních pozemků, na co je třeba dbát při pěstování řepky, jak pokračuje výsadba ovocného stromoví či jak opatrovat hnůj na hnojišti.²⁵ Nejvýznamnějším hospodářským spolkem severozápadní Moravy byla po dlouhou dobu filiálka c. k. Moravsko-slezské hospodářské společnosti v Postřelmově, která byla založena v červnu 1863. Tato organizace, již předsedal místní sedlák Petr Kvapil a jednatelem byl lékárník Jan Zelenka ze Zábřehu, se stala základem pro pozdější Hospodářský spolek okresu zábřežského. Ten představoval

²³ Státní okresní archiv Šumperk (dále jen SOKa Šumperk), Pamětní kniha národní školy ve Velkém Postřelmově 1873–1933.

²⁴ BARTOŠ, Josef: *První české hasičské spolky na severní Moravě*. SM 36, 1978, s. 56–57.

²⁵ FISCHER, Richard: *Loštice ve svém národním, kulturním, politickém a hospodářském vývoji od roku 1848 (dále jen Loštice)*. Díl I. Olomouc 1914, s. 20.

základní platformu pro prosazování hospodářské modernizace a národní emancipace celého regionu severozápadní Moravy.²⁶

Vůbec se jeví, že s rozšiřováním národního vědomí poměrně úzce souvisely kroky směřující k hospodářské emancipaci venkovských a maloměstských vrstev. Hospodářská otázka totiž patřila vůbec k těm nejdůležitějším. Úspěšnost národní myšlenky totiž nebyla zdaleka jen otázkou přicházející nabídky, ale v neméně míře také poptávky. Úspěšnost prosazení národní ideologie tedy do značné míry závisela na tom, zda byla schopna nabídnout něco, co obyvatelé považovali za podstatné, ideálně za životně potřebné. K takovým otázkám nesporně patřila otázka zajištění obživy. To je přitom téma, které je úzce spojeno s problematikou tzv. hospodářského nacionalismu.

Problém vzniku, šíření a projevu hospodářského nacionalismu v českých zemích je dnes již obecně znám a je poměrně dobře analyzován v mnohých publikacích.²⁷ Ve venkovských oblastech měl mimořádný význam vznik svépomocného hnutí, které se realizovalo na bázi zakládání rolnických a řemeslnických spolků a ústavů lidového peněžnictví. Tyto organizace představovaly v prvé řadě prostředky umožňující hospodářské povznesení širších sociálních vrstev. Zároveň však umožňovaly financování školských či kulturních institucí, stavbu a provoz národních domů a dotýkaly se řady dalších aktivit (Richard Fischer např. zmiňuje v podstatě neznámý význam založen v bojích o moravské radnice).²⁸

Již v průběhu šedesátých let vznikají některé hospodářské instituce, které sebou v pozdějších letech nesly punc české hospodářské iniciativy. Tyto spolky a záložny vznikají zpočátku v hospodářky vyspělých obcích v oblasti horní Hané. V této počáteční fázi se o vznik hospodářských spolků a založen zvláště zasloužil prostějovský rodák, později slavný olomoucký politik, středoškolský pedagog, redaktor časopisu *Hospodář moravský* a předseda Hospodářské jednoty olomoucké (založ. 1867) Jan Rudolf Demel (1833–1905). Ten postupně vytvořil ucelený program podnikatelské činnosti na středomoravském venkově. Vychází Demelovou tezí bylo, že pokud má rolnictvo efektivně podnikat a hospodařit, musí mít především dostatek peněz. S tím úzce souvisel jeho záměr budovat nový typ samostatných rolnických záložen,

²⁶ O historii spolku blíže Petr Popelka v připravované studii POPELKA, P.: *Rolník nové doby*.

²⁷ Např. JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (eds): *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápas o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*. Praha 2011.

²⁸ WENZL, František: *Profesor Jan Rudolf Demel (1833–1905) první průkopník zemědělského družstevnictví na Moravě*. Brno 1935; Týž: *Zemědělské družstevnictví na Moravě*. Brno 1929; FISCHER, Richard: *Rolnický akciový cukrovar v Mohelnici. Obrázek nezdařených snah hospodářských na severní Moravě*. Olomouc 1915; Týž: *Počátky průmyslu na severní Moravě*. Olomouc 1916.

kteřé měly poskytovat výhodný úrok a usnadňovat společné podnikání.²⁹ Od roku 1868, kdy se Demlovi podařilo získat úřední souhlas pro vzorové stanovy rolnických záložen, dochází k vlně zakládání těchto institucí především v oblasti Hané. Díky přímé Demlově iniciativě vznikla již v roce 1868 rolnická záložna v Postřelmově. Z dalších institucí drobného peněžnictví sledované oblasti lze uvést občanskou záložnu ve Zvoli (1869) či občanskou záložnu v Lošticích (1874).³⁰

Finanční ústavy pak představovaly instituce, které neměly pouze ekonomický význam, ale staly se podporovateli řady kulturních aktivit. Např. postřelmovská záložna v roce 1876 věnovala 40 zlatých na místní českou školu a půjčkou podpořila nákup knih pro zdejší knihovnu. V polovině devadesátých let 19. století financovala založení družstva pro chov hovězího dobytka, v roce 1896 stála u zrodu mlékařského družstva a v roce 1900 financovala výstavbu družstevního lihovaru. Na přelomu 19. a 20. století se vyprofilovala v největší český finanční ústav tohoto typu v celém regionu severozápadní Moravy.³¹

Z Demlova popudu budovaná síť záložen byla základní oporou následného zakládání rolnických akciových podniků sdružujících český kapitál. Tyto podniky potravinářského průmyslu byly zakládány především v oblasti úrodné Hané – cukrovary ve Vrbátkách, Holici, Litovli, dále sladovny v Příkazech, Prostějově a Kojetíně, a konečně také pivovary – úspěšný litovelský pivovar a méně úspěšný v Lošticích.³² V oblasti severozápadní Moravy však ekonomická emancipace česky hovořícího obyvatelstva probíhala s mnohem většími obtížemi, než tomu bylo v oblasti střední Moravy. Šlo o to, že se zde dlouhodobě nedařily pokusy o vytvoření stabilního a dostatečně velkého nacionálně českého podniku. Většina zaměstnaných v průmyslu na severozápadní Moravě tak nacházela své uplatnění v podnicích, patřících podnikatelům, kteří se začali přiklánět k německému národnímu vědomí. To se

²⁹ KRAVÁČEK, František: *Specifika podnikatelské aktivity hanáckého rolnictva ve 2. polovině 19. století* (dále jen *Specifika podnikatelské aktivity*). In: MYŠKA, Milan (ed.): *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu*. Ostrava 1994, s. 97–104.

³⁰ MIČÁNKOVÁ, Ilona: *České národní hnutí na Zábřežsku od druhé poloviny 19. století do konce první světové války*. Olomouc 1985, s. 18. (nepublikovaná diplomová práce)

³¹ KRAVÁČEK, František: *Rolnická záložna v Postřelmově (ke 125. výročí jejího založení)*. SM, 64, 1992, s. 33–42.

³² KRAVÁČEK, F.: *Specifika podnikatelské aktivity*, s. 97–104; Týž: *Počátky podnikatelské aktivity českého rolnictva na Moravě (zejména na Hané)*. In: *České a slovenské zemědělství v období mezi světovými válkami*. Sborník příspěvků z celostátní vědecké konference. Uherské Hradiště 1992, s. 71–78; FISCHER, Richard: *Česká svépomoc hospodářská na severní Moravě*. Praha 1902, s. 10–12.

vzrůstajícím národním uvědomováním způsobovalo zvláště od osmdesátých let 19. století mnohé konfliktní situace.³³

Vrcholnými a zároveň specifickými politickými akcemi přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století, které mobilizovaly občanskou společnost v českých zemích a na kterých se promítly ambice a politické aspirace zastánců českého národního hnutí, byly tzv. tábory lidu. Z analýzy provedené Janem Janákem můžeme vyvodit, že z 69 táborů lidu připravovaných na Moravě a ve Slezsku v období táborového hnutí let 1868–1874, se měly čtyři odehrát v oblasti severozápadní Moravy.³⁴ Jakou měly povahu, jak probíhaly a co naznačují o úrovni národního vědomí obyvatel na severozápadní Moravě?

Již v roce 1868 se mělo uskutečnit shromáždění lidu v Úsově u kaple sv. Rocha. Organizátory tohoto tábora mělo být podle tisku několik rolníků z okolních vsí a termín shromáždění souvisel s tradiční poutí ke sv. Rochu. Tábor měl mít zcela nezávadný program náboženského charakteru s tím, že se účastníci měli pomodlit mimo jiné za to, „aby obě národnosti v míru a lásce vedle sebe žítí mohly“. Návrh na doplnění programu o myšlenku „aby sám Bůh urychlil vítězství práv historických, po nichž tak vřele toužíme; modliti se za veškeré nepřátele naše, zvláště za ty, kteří nás ke zdi tlačí“ a „rozprava, jakým způsobem by se dala docílití úleva daní zákonitým způsobem“ však organizátoři odmítli. Okresní hejtmanství se po podání žádosti pozastavilo nad tím, že organizátoři žádají politické povolení pro náboženské shromáždění, přičemž petenti argumentovali, že bez povolení mají obavu o přerušení shromáždění. Politické orgány si následně výslovně vymínily, že se na akci nesmí vést žádné politické řeči ani narážet „na jiné národní kmeny“.³⁵ Den před konáním shromáždění si však okresní hejtmanství povolení akce rozmyslelo a na poslední chvíli nechalo po všech vesnicích rozhlásit zákaz shromáždění. Krok Olomoucké noviny komentovaly slovy, že „když již i poutě se nám ubohým Slovanům zakazují, nebudoužli se nám také brzy shromažďování ke službám Božím zapovídati?“³⁶

Druhý tábor lidu na severozápadní Moravě uskutečněný v červenci 1869 byl svolán do Brníčka u Zábřehu hospodářským spolkem v Postřelmově resp. jeho místopředsedou postřelmovským sedlákem Petrem Kvapilem. Zástupci postřelmovského hospodářského spolku akci připravovali v úzké spolupráci

³³ FISCHER, Richard: *Roln. akc. cukrovar v Mohelnici. Obrázek nezdařených snah hospodářských na severní Moravě*. Olomouc 1915; FISCHER, Richard: *Severní Morava. Hospodářský přehled*. Obzor národohospodářský, 6, 1901, s. 77.

³⁴ JANÁK, Jan: *Táborové hnutí na Moravě v letech 1868–1874* (dále jen *Táborové hnutí*), ČMM, 77, 1958, s. 290–324.

³⁵ Olomoucké noviny, č. 68, 22. srpna 1868; JANÁK, J.: *Táborové hnutí*, s. 296.

³⁶ Olomoucké noviny, č. 69, 26. srpna 1868.

s jednatelem hospodářského spolku olomouckého Janem Rudolfem Demelem. Demel nejenže zajistil pro akci přednášející, ale také nechal vytisknout 300 kusů pozvánek, které Postřelmovští následně distribuovali do širokého okolí. Tábor se zabýval výhradně hospodářskými a rolnickými otázkami, např. otázkou zemědělského podnikání, což bylo podmínkou jeho úředního povolení. Tomu odpovídalo i zastoupení řečníků (dva učitelé zemědělské školy v Přerově a Jan Rudolf Demel). Účast na táboře byla odhadována politickými orgány na 4000 osob a průběh tábora byl hodnocen jako zcela poklidný. Z nacionálního hlediska byla akce nevyhraněná – účast byla hojná nejen ze širšího venkovského zázemí, ale organizátoři poznamenali, že mnoho účastníků přišlo i „z německého Šumperka“ (Šumperk, pozn. aut.). Dokonce i pozdějšího slavnostního přípitku se zúčastnili jak členové německé hospodářské školy v Šumperku, tak české hospodářské školy v Přerově.³⁷

Poněkud odlišný charakter měl v pořadí třetí tábor lidu a zároveň poslední povolený na Moravě v roce 1869, který se uskutečnil v červenci v Hájků u Loštic. Jako svolavatelé figurovali rolníci, starostové a několik učitelů z Loštic a okolí. Tento tábor měl již výraznější nacionální rozměr, neboť všechny tři diskutované otázky se týkaly národnostních vztahů. Mimo jiné se mělo diskutovat o tom, na jakém základě lze dosáhnout smíření obou národností žijících na Moravě. Zajímavé je, že tábora se dle tisku i úředních dokumentů účastnila minimálně třetina Němců a nápadně mnoho duchovních. Odhady počtu účastníků kolísají od třech až čtyřech tisíců (olomoucký *Neue Zeit*; Mähr. Correspondent; úřední relace) po patnáct tisíc (Moravská orlice). V tisku je dokonce dochován i obsáhlý projev předsedy tábora. Přes veškeré proklamace však závěrečná rezoluce obsahovala primárně požadavek rozvoje kvalitního školství, zohlednění racionálního hospodaření, zakládání průmyslových podniků a požadavek na obnovení historických práv.³⁸ Charakter loštického tábora lidu byl českým a německým tiskem hodnocen zcela rozdílně. Německý tisk zdůrazňoval malou angažovanost účastníků a zinscenovanost celé akce ze strany organizátorů. Lidé se údajně přišli především podívat, co se děje. Motivem tedy nebyla politická angažovanost a přesvědčení, ale obyčejná zvědavost, což mělo platit jak u německých, tak slovanských účastníků.³⁹ Redaktor *Neue Zeit* upozorňoval, že rezoluce byly řečníky předem připraveny a nevzešly ze žádné diskuse, což je ovšem vzhle-

³⁷ SOKA Šumperk, fond Hospodářský spolek Postřelmov, nečíslováno; JANÁK, J.: *Táborové hnutí*, s. 304–305.

³⁸ FISCHER, R.: *Loštice*, s. 37–54. O průběhu tábora z českých listů Našinec, č. 36, 21. července 1869; Moravská orlice, č. 164, 22. července 1869.

³⁹ *Neue Zeit*, č. 166, 23. července 1869.

dem k charakteru těchto akcí zároveň pochopitelné. České noviny celou akci hodnotily zcela opačně – jako velmi úspěšnou, vysoce navštívenou a dokazující nadšení.⁴⁰

Poslední tábor lidu se odehrál na tzv. Trávníkách u Dubicka. Svolavatelé byli starostové a radní z Dubicka a okolních obcí. Při přípravách měl nejvíce práce odvést dubický kaplan František Glabazňa a loštický obchodník Josef Schönhöffer, táboru předsedal zábřežský advokát František Indra. Na programu figurovaly tři otázky týkající se státoprávního uspořádání. Stejně jako u předchozích táborů měl i tento česko-německý charakter a účastnilo se ho dle úředních zpráv nápadně mnoho mladých duchovních a učitelů a studentů na prázdninách. Úřední zprávy odhadovaly počet účastníků na dva tisíce, český tisk až na deset tisíc. Řečníci – především redaktori českého tisku na Moravě – se měli vyslovovat smířlivě a vysvětlovat pozitivní následky očekávaného česko-německého vyrovnání. Závěrečná resoluce tábora zdůrazňovala nutnost rozvoje samosprávy, která, dle přesvědčení organizátorů, je jako jediná schopna odstranit národnostní spory a přivést lidi ke zralosti a politické samostatnosti.⁴¹

Z uvedených informací je zjevné, že aktuální otázky státoprávního uspořádání lákaly jak jazykově české, tak německé obyvatelstvo. Tábory tak měly společný česko-německý charakter a působily spíš snahou o nalézání společných východisek. Navíc zmíněné tábory představovaly pro většinu účastníků vůbec první osobní zkušenost s politickým shromažďováním, byť diskutovaná témata nebyla zdaleka jen politického charakteru. Naopak – velký prostor zaujímala témata hospodářská či školská. Zmíněné tábory byly první velké akce, na kterých se mohl venkován ve specifické táborové atmosféře ztotožnit s idejemi hlásanými organizátory a táborovými řečníky. Význam vlny táborů lidu spočívá především ve skutečnosti, že zasáhla celou Moravu včetně oblastí, které byly pokládány za národně indiferentní – včetně severozápadní Moravy.⁴² Vcelku poklidnou atmosféru zmíněných táborů tak narušily pouze dva incidenty, při kterých byla část navracejících se vesničanů slovně a posléze i fyzicky napadena v obou případech skupinou mohelnických Němců a konflikt měl již zřejmou nacionální konotaci.⁴³ To jen předznamenalo nastávající, nacionálně již vyhraněnou éru.

⁴⁰ Našinec, č. 40, 4. srpna 1869.

⁴¹ FISCHER, R.: *Loštice*, s. 54–67; Našinec, č. 68, 25. srpna 1871; Našinec, č. 70, 1. září 1871; Našinec, č. 71, 6. září 1871; Moravská orlice, č. 196, 29. srpna 1871.

⁴² ŘEPA, M.: *Moravané nebo Češi*, s. 146–149.

⁴³ SPURNÝ, František: *Stručné dějiny Mohelnice*. In: Mohelnice včera a dnes. Mohelnice 1973, s. 64–65.

Přes poslední uvedenou událost je však možné říci, že se ještě v šedesátých letech 19. století nejeví potenciál národnostních střetů na severovýchodní Moravě jako nijak markantní. Nerozvinutost českého národního vědomí ve zdejším rurálním prostředí a pouze omezená občanská aktivizace umožňovala stále ještě poměrně klidnou koexistenci. To se projevilo ve sledovaném regionu ve společenském životě, reprezentovaném prvními zakládanými spolky, jejichž členové neměli potřebu se prozatím nacionálně vyhraňovat. Situace se však začala v následujících desetiletích výrazně proměňovat.

3 Rozvinutí české národní aktivizace na severozápadní Moravě do poloviny devadesátých let 19. století

Jistým zlomovým obdobím v šíření národního myšlení na severovýchodní Moravě se jeví být osmdesátá léta 19. století. Právě v tomto období vnější impulsy rozvíjející české národní vědomí nacházejí mezi zdejším obyvatelstvem zřetelnou a plošnou odezvu. Německý, ale také český nacionalismus se stává nejvýraznějším prvkem sebeidentifikace pro stále širší vrstvy obyvatel moravských maloměst i vesnic.

Z hlediska nositelů českého národního myšlení v prostoru severozápadní Moravy můžeme hovořit o dvou skupinách osob: jednak o osobách přicházejících na severozápadní Moravu z jiných regionů českých zemí a dlouhodobě zde působících (zpravidla se jednalo o kněze, učitele a inteligenci obecně), jednak o místních rodácích, kteří se pod vlivem pobytu v národně uvědoměném prostředí sami národně identifikují a posléze působí jako šířitelé národního vědomí.

Příkladem prvního je postava bludovského faráře Františka Aloise Ermise (1849–1912). Tento frenštátský rodák nastoupil po vysvěcení na kněze v roce 1876 místo kooperátora v severomoravském Bludově a v roce 1885 byl jmenován farářem. Po svém příchodu do Bludova začal Ermis aktivně ovlivňovat veřejné dění. Byl iniciátorem vzniku řady katolicky orientovaných spolků. V roce 1881 se podílel na založení prvního osvětového spolku v obci – čtenářského katolického spolku Svatopluk, který působil posléze ve spojení s místní organizací Orla (založené v roce 1909) až do roku 1947. Dále založil charitní spolek Ludmila, Spolek katolických zemědělců a v roce 1900 ženský Spolek sv. Rozálie. V lednu 1886 inicioval vznik místní občanské záložny, která následně financovala chod řady obecně prospěšných akcí, mimo jiné zajistila stavbu bludovského Národního domu (otevřen v roce 1900). Finančně se zá-

ložna podílela na stavbě zábřežského gymnázia a bludovské měšťanské školy. Ermis aktivně působil v místním odboru Národní jednoty, byl členem místní školní rady a v roce 1895 se stal předsedou místní pobočky Ústřední matice školské. Díky dlouhodobé činnosti se mu podařilo prosadit vybudování nové obecné a měšťanské školy (1908). Byl prvním předsedou Gymnaziální matice zábřežské (ustavena 1895), která zajistila nejen stavbu gymnaziální budovy a financovala její provoz, ale také dovedla gymnázium v roce 1908 k postát-nění. Zasloužil se též o otevření bludovského chudobince (1901) a mateřské školy. Aktivně se zapojil na místní úrovni také do politického života. Byl několikrát zvolen do obecního výboru a měl silný neformální vliv na obecní politiku. Názorově Ermis zastupoval konzervativně-katolický proud; dlouhodobě podporoval staročeskou stranu, později Katolicko-národní stranu. Po celou dobu se jako stoupenec konzervativního katolicismu potýkal s pokrokářským proudem reprezentovaným bludovskými učiteli a sokolskou organizací. Byl také jedním z účastníků tehdy mediálně velmi sledované kauzy (ne)jmenování řídícího učitele Aloise Konečného, která bývá uváděna jako jeden z projevů tzv. kulturního boje v českých zemích.⁴⁴

Příkladem druhého je osobnost zábřežského advokáta Františka Indry (1839–1924). Tento rodák ze Zvole vystudoval hlavní školu a nižší gymnázium v Moravské Třebové, v letech 1855–1859 vyšší německé gymnázium v Olomouci a v letech 1859–1864 absolvoval studia práv na vídeňské univerzitě. V roce 1871 si otevřel soukromou advokátní praxi v Zábřehu, kterou vedl až do svého odchodu na odpočinek v roce 1913. Advokátní praxe byla nepochybně úspěšná, v polovině osmdesátých let patřil Indra k pěti nejvyšších daňových poplatníkům ve městě. Indra stál u počátků prvního českého spolku ve městě – Občanské besedy (1882) a byl jejím dlouholetým předsedou. Občanská beseda byla po dlouhou dobu hlavním střediskem českých kulturně-emancipačních snah na severovýchodní Moravě. V roce 1885 se stal Indra předsedou nově založené Občanské záložny, která si kladla za cíl finančně podporovat české národní snahy a podpořila mj. vznik několika českých škol na jazykové hranici (Janoušov 1896, Štítý 1908, Úsov 1908). Indra se zasloužil svým působením v Gymnaziální matici zábřežské o vznik

⁴⁴ BALÍK, Stanislav: *Politika vedená z bludovské fary. P. František Alois Ermis*. In: HANUŠ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Osobnosti v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno 2006, s. 104–121; BALÍK, Stanislav: *Pozdvihni se duše z prachu. Příběh bludovské farnosti sv. Jiří*. Brno 2013; POPELKA, Petr: *Ermis, František Alois*. In: DOKOUPIL, Lumír (ed.): *Biografický slovník Slezska a severovýchodní Moravy. Suppletum 4*. Ostrava 2018, s. 50.

soukromého českého matičního gymnázia v Zábřehu pod patronací Ústřední matice školské.⁴⁵

Výrazně se na průniku národního cítění do širších společenských vrstev podílel v osmdesátých letech 19. století nový typ organizací. Oproti předcházejícím dekadám totiž začaly být budovány masové organizace, jejichž cílem bylo národně mobilizovat obyvatelstvo nejen měst, ale též venkova. Zpravidla se tyto organizace prezentovaly jako organizace obranné, tj. takové, které zamýšlí pouze ochraňovat spravedlivé nároky daného společenství. Ve skutečnosti nebylo jejich záměrem chránit národ, nýbrž spíše národní společenství dovytvářet, a to mobilizací doposud „nezařazených“ či aktivizací doposud málo vyhraněných. Ve velkém množství případů tyto spolky nezachraňovaly lidi před odnárodněním, nýbrž přesvědčovaly lidi, kteří doposud nevykazovali národní identitu.⁴⁶

Na německé straně byl na severozápadní Moravě nejvýznamnější masovou organizací šířící národní uvědomění Bund der Deutschen Nordmährens v čele se zábřežským továrníkem Hermannem Brassem (založen v Olomouci v roce 1886). V Zábřehu vznikla místní skupina tohoto svazu hned v následujícím roce a po rozsáhlých organizačních změnách zde začala od roku 1899 fungovat také okresní organizace Bundu.⁴⁷ Na české straně se obdobnou organizací operující v prostoru severozápadní Moravy stala Národní jednota pro východní Moravu, založená v roce 1885 v Olomouci.⁴⁸

Národní jednota pro východní Moravu se měla dle svého provolání soustředit na „národní, duševní a hmotné zvelebení krajín na severu a východě Moravy, hlavně v bývalých krajích olomúckém, přerovském a uh. hradištském, pak v mor. enklávách.“ Akční rádius Jednoty byl tedy z regionálního pohledu rozsáhlý a zahrnoval poměrně odlišné oblasti: Slovácko, Valašsko, Lašsko, Hanou i nejsevernější oblasti Moravy. Při ustavení se zakladatelé odvolávali na vzor Národní jednoty pošumavské a severočeské a na spolupráci s Ústřední maticí školskou. Určitou problematičnost pro označování jazyko-

⁴⁵ POPELKA, Petr: *Indra, František; Indra, Richard*. In: DOKOUPIL, Lumír (ed.): *Biografický slovník Slezska a severovýchodní Moravy. Supplementum 3*. Olomouc 2017, s. 67–68.

⁴⁶ K tomu blíže JUDSON, P. M.: c. d., s. 17–32.

⁴⁷ GAWRECKI, Dan: *Bund der Deutschen Nordmährens a německý nacionalismus na severní Moravě (1886–1918)*. SM, 52, 1986, s. 19–28; Týž: *K organizačnímu vývoji spolku Bund der Deutschen Nordmährens v letech 1886–1918*. SM, 41, 1981, s. 31–36; BALCAROVÁ, Jitka: „Jeden za všechny, všichni za jednoho“. *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření sude-toněmecké identity*. Praha 2013.

⁴⁸ K dějinám této národní jednoty nejpodrobněji FISCHER, Richard: *Padesát let národní jednoty v Olomouci (dále jen Padesát let)*. Olomouc 1935; NEŠPOR, Václav: *Nástin dějin a práce národní jednoty východomoravské 1885–1935*. Olomouc 1935.

vě českého obyvatelstva Moravy Čechy naznačuje jak úvodní invokace provolání (*Moravané!, Čechové!*), tak i závěrečný odkaz na cyrilometodějskou tradici s prosbou o požehnání *slovanskému* lidu na Moravě. Uvedené naznačuje, že označení Čech naráželo na Moravě na tradiční zemské povědomí. Proto ve slovníku národních aktivistů na Moravě nalezneme ještě v osmdesátých letech 19. století starší termín „slovanský“, stejně jako s různou zemskou specifikací – např. „lid moravský původu českého“.⁴⁹

Sílu národní myšlenky může naznačovat i regionální původ zakladatelů Jednoty. Jestliže jsou silně zastoupeny oblasti Hané, Slovácka ale i Valašska, osoby ze severozápadní Moravy (politické okresy Zábřeh a Šumperk) byly zastoupeny jen okrajově. Mezi téměř dvěma sty zakladateli figuruje pouze pět osob z politického okresu Šumperk (tři z Bludova, dva z Klášterce a jeden z Bartoňova) a osm osob z politického okresu Zábřeh – bez výjimky ale pouze z jejížnější části okresu (dvě osoby z Klopiny, jedna z Úsova, jedna z Police, tři z Moravičan a jedna z Palonína).⁵⁰ Tomuto skóre odpovídá také fakt, že se Jednotě dařilo na severozápadní Moravě vytvářet organizační základnu pouze pomalu. Jestliže v prvním roce existence Jednoty bylo založeno již 57 místních odborů, v soudním okrese Zábřeh to byly pouze dva odbory – v Postřelmově a Hrabové. V samotném Zábřehu byl odbor národní jednoty založen teprve v roce 1900. Jako velmi aktivní se projevovaly nejseverněji položený odbor Jednoty v České Rudě (dnes Ruda nad Moravou, založen 1885) v soudním okrese Šumperk, v Bludově (založen 1885) v téměř soudním okrese a v Písařově (1886) v soudním okrese Šilperk.⁵¹ Celkový počet členů Jednoty čítal dlouhou dobu jednotky tisíc osob; k výraznému růstu členské základny došlo po roce 1908 a před první světovou válkou převýšil počet členů Jednoty čtyřicet tisíc členů.⁵²

Jestliže vlastní organizační základna na severozápadní Moravě rostla znatelněji až od druhé poloviny devadesátých let, jako zásadní se z hlediska masového oslovení obyvatelstva ukazovala být drobná práce v jednotlivých obcích. Národní jednota pro východní Moravu totiž organizovala v řadě obcí (kde nemusel být ani odbor organizace) drobnou, především osvětovou činnost. Velkého rozšíření doznala organizace osvětových a národně oriento-

⁴⁹ Viz např. FISCHER, Richard: *Národní jednota pro východní Moravu v Olomouci*. Strojopis uložen ve Vědecké knihovně v Olomouci pod sign. B III. 99.905.

⁵⁰ FISCHER, R.: *Padesát let*. Díl I.: 1885–1895, s. 17–24.

⁵¹ Viz blíže HOLINKOVÁ, Marie: *Spolkový život v českých obcích soudního okresu Šumperk do roku 1918*. Olomouc 1985, s. 22–26 (nepublikovaná diplomová práce)

⁵² FISCHER, R.: *Padesát let*. Díl III.: 1907–1918. Olomouc 1935.

vaných přednášek⁵³ či řemeslnických kurzů (v zábrěžské oblasti především košíkářské dílny). Jednota podporovala vznik či doplňování knihoven v jednotlivých obcích (např. nové knihovny založeny díky Jednotě v roce 1886 v Rudolfově a v Jakubovicích, 1887 v Kolšově a Dlouhomilově, 1893 v Jestřebí atd.). Některé počiny měly přitom zásadní charakter. Byla to Národní jednota, která iniciovala vznik Občanské záložny v Zábřehu, a která se posléze stala finanční oporou českých národních snah.

Spolky se v tomto období ve sledované oblasti již zřetelně nacionálně vyhraňují. Národní zájmy začaly být ve spolkovém životě upřednostňovány před ostatními. Organizace, které původně sdružovaly lidi stejných zájmů, se rychle proměňují v organizace pěstující primárně národní cítění.⁵⁴ České spolky přitom vznikají především ve větších a vyspělejších vsích okresu.⁵⁵

V sídle politického okresu tento proces probíhal poněkud pomaleji. První český spolek zde vzniká až v listopadu 1882, kdy byl založen spolek Občanská beseda (původně Čtenářský a zábavní spolek český v Zábřehu). Podle přepisu dnes již nedochované knihy protokolů vznikl spolek přáním „českoslovanských či moravských obyvatelů Zábřeha a okolí, aby v tomto městě k povzbuzování a otužování národního smýšlení a k zachránění tohoto nejsevernějšího kdys ryze českého města před úplným poněmčením také s naší strany něco se stalo“. Zakladatelé (především inteligence a rolníci ze Zábřeha a z venkovského zázemí) deklarovali úsilí o přátelské vztahy s německým obyvatelstvem, nicméně se již jednalo o spolek jasně národně vymezený. Předsedou spolku se stal zábrěžský advokát František Indra, místopředsedou zvolský farář Josef Polach a jednatelem zábrěžský kaplan František Novotný, tj. všechno osoby v nezávislém postavení. Charakteristické je, že spolek spojoval lokálně-patriotické i české národní aktivity. Symbolicky to bylo vyjádřeno v závěru ustavující schůze, kdy členové zazpívali „*Píseň Zábřežanů*“ a „*Kde domov*

⁵³ Např. v roce 1887 v Postřelmově (učitel Fr. Poštulka *O nejpřednějších vlastnostech národa našeho*, Alois Vepřek *O školách českých a německých*), v Olšanech (pater H. Zajíc *O Karlu ze Žerotína*, Dr. Ambros *O národní práci*), v Polici (Antonín Straka *O důležitosti hospodářského účetnictví* a *O víře a věrnosti vzájemné*). V roce 1889 byl z hlediska přednáškové činnosti nejaktivnější odbor v České Rudě, který zorganizoval řadu přednášek v širším okolí – v Klášterci, Bušíně, Hrabenově, Bohutíně. V roce 1891 např. v České Rudě, v Bludově a v Písařově (advokát Mořic Hruban *O národnosti a jejím významu*), v Písařově (místní učitel Leopold Kahánek *Naše hříchy*). FISCHER, R.: *Padesát let*. Díl I.: 1885–1895, s. 77.

⁵⁴ ŘEPA, M.: *Moravané nebo Češi*, s. 119.

⁵⁵ Z významnějších je možné připomenout např. čtenářský a pěvecký spolek Boleslav v Hrabově (založ. 1885), občanskou besedu Metoděj v Dlouhomilově (založ. 1888), pěvecký spolek Lumír v Postřelmově (založ. 1872, v roce 1885 většina členstva přešla do nově utvořeného odboru národní jednoty), čtenářsko-pěvecký spolek Svatopluk ve Zvoli, čtenářsko-pěvecký spolek v Brničku (založ. 1884) či čtenářsko-pěvecký spolek Prokop v Sudkově (založ. 1886).

můj“. Činnost spolku spočívala primárně v kulturních aktivitách: provozoval čítárnu (odebírala údajně na patnáct českých listů), organizoval zábavy a pěveckou činnost, od přelomu osmdesátých a devadesátých let také činnost divadelnickou. Spolek rozvíjel též turistickou činnost v blízkém okolí města, zvláště „když členstvojevilo z velké části malou chuť ke čtení“. Výlety již byly provázány projevy národního uvědomění, projevující se výzdobou okolí prapory v „národních barvách“. Podstatné bylo, že spolek se brzy přetvořil v neformální centrum českých kulturních aktivit v celém okrese.⁵⁶

Činnost Občanské besedy záhy doplnila aktivita Občanské záložny v Zábřehu. Tu založilo v září 1885 z iniciativy Národní jednoty celkem 41 občanů jako společnost s ručením omezeným.⁵⁷ Je charakteristické, že pouze jedenáct zakladatelů bylo z vlastního Zábřehu, ostatní z okolních vsí, především ze sousedního Krumpachu. Z hlediska sociální stratifikace mezi zakladateli převažovali živnostníci a rolníci, pět příslušníků náleželo k inteligenci (dva kněží, advokát, nadučitel a geometr). Na činnost záložny měl významný podíl její první předseda, již zmiňovaný advokát František Indra, který vedl záložnu s malou přestávkou až do roku 1919. Záložna měla dvojí funkci: 1. Hospodářsky podporovala české obchodníky a živnostníky – sloužila jako zdroj úvěru pro široké okolí, přičemž byla alternativou k německým finančním institucím v regionu; 2. Ze svých výnosů financovala kulturní a školské potřeby na Zábřežsku. Jen na zbudování gymnázia v Zábřehu darovala 20.000 K (tj. 20 % stavebních nákladů), vyplácela též příspěvky Gymnaziální matici, starala se o byty profesorů a zakoupila za tímto účelem dům na zábřežském náměstí. V roce 1913 darovala 10.000 K na stavbu české dívčí měšťanky v Krumpachu, čímž fakticky umožnila zřízení této české školské instituce. V roce 1917 pak zakoupila objekt, ve kterém byla umístěna česká školka a přispívala na jeho chod. Štědrými subvencemi záložna přispívala také na chod škol Ústřední matice školské zřízených v obcích, které se staly předmětem tuhého česko-německého soupeření – především na školu v Janoušově, Úsově a ve Štítech. Záložna podporovala místní spolky, především Občanskou besedu a Národní jednotu pro východní Moravu, později též Sokola.⁵⁸

Z hlediska identity venkovského obyvatelstva sehrávala v osmdesátých letech stále velkou roli příslušnost k lokálním komunitám, které ale ještě

⁵⁶ Stručný popis aktivit spolku viz FILIP, Josef (ed.): *Almanach českého lidu na severní Moravě. Zábřeh 1914*, s. 48–51. Příspěvek je o to cennější, že se archivní materiál z činnosti tohoto spolku nedochoval.

⁵⁷ Našinec, č. 70, 13. června 1886.

⁵⁸ Blíže viz *Padesát let občanské záložny v Zábřeze 1885–1935*. S. I., s. d.

nebyly do národního rámce plně integrovány. Tento rys se projevoval porůznu. Například ve volbách do obecního zastupitelstva ještě v polovině osmdesátých let 19. století volila nemalá část voličů na severozápadní Moravě v podstatě anacionálně. Např. v Zábřehu neměli voliči problém volit zároveň Wilhelma Brasse – pruského podnikatele, dlouholetého starostu a úspěšného komunálního politika – a Františka Indru – zmíněného národně uvědomělého advokáta.⁵⁹ Národní jednota pro východní Moravu si zase posteskla, že na venkově panuje malá sounáležitost místních odborů s celou Národní jednotou, kdy se členstvo místních odborů cítí být více členy místní organizace než Jednoty jako celku. Odbory Národní jednoty tak mnohde fungovaly jako samostatné místní spolky, což mohlo mít a také mělo pro masové organizace fatální dopad – ochabla pouta s centrálou, odbory přestávaly komunikovat a celá masová organizace mohla být paralyzována (i díky zeslabení finančního toku ze členských příspěvků).⁶⁰ A známky, že byla na severomoravském venkově ještě dlouho rozšířena národní lhostejnost, přináší nejen mnohé články v novinách, ale také některé dobové zápisy. V roce 1890 zvolský kronikář poznamenává, že proběhlo sčítání lidu, ale že „čeští lidé jsou ku své národnosti lhostejnými: není uvědomění. Budoucnost napraví, co přítomnost si nevážila a minulost zavinila.“⁶¹ Jeho slova byla prorocká v tom smyslu, že sčítání lidu v roce 1900 již proběhlo v zábřežském politickém okrese v nacionálně zřetelně vyostřeném atmosféře.⁶²

Činnost masových organizací i občanských spolků různých typů však začala být brzy přitahována problémem, který byl vnímán jako společensky nejzávažnější. Otázka výchovy dětí spjatá s problémem vyučovacího jazyka se stala v průběhu velmi krátké doby vůbec nejtraskavějším řešeným tématem, neboť zasahovala téměř celou populaci a zvláště pod vlivem agitátorů z obou stran získávala silně emotivní náboj.⁶³ Zasluhu na tom měly nesporně organizace menšinového školství, jejichž zájmy se střetávaly: Jednalo se jak o vídeňský Deutscher Schulverein (od roku 1881 místní skupina Deutscher Schulverein v Zábřehu), tak o Ústřední Matici školskou, jejíž odbor vznikl v Zábřehu již v roce 1883. Školská otázka získala nejvyšší důležitost i v masových národních organizacích.⁶⁴ Díky mimořádné revnivosti v oblasti školství

⁵⁹ SOKA Šumperk, fond Archiv města Zábřeh, kart. 128.

⁶⁰ Našinec, č. 82, 15. července 1887.

⁶¹ SOKA, kronika obce Zvole.

⁶² K tomu blíže POPELKA, P.: *Podnikatel*, s. 41–67.

⁶³ K tomu inspirativně ZAHRA, Tara: *Kidnapped souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Ithaca – London 2008.

⁶⁴ Našinec, č. 76, 1. července 1887.

se některé menšinové školy staly symboly soupeření českých a německých aktivistů a jejich masových organizací. Do centra pozornosti tisku i projevů národních aktivistů se tak dostávají zvláště od druhé poloviny osmdesátých let 19. století i některé periferní obce, jejichž další osud byl prezentován jako zásadní z hlediska udržení pozic české/německé národnosti v širokém regionu (např. Janoušov či Úsov).⁶⁵ Školská otázka se díky svému významu posléze stala do značné míry klíčovou, což se jasně ukázalo i v následujících dvou desetiletích. Nakolik byla otázka školství pro národně rozdělenou společnost zásadní, dokládá i následující příklad: Zábřežský obecní výbor vydal v letech 1901–1911 celkem jedenáct rezolucí, z nichž se plných šest týkalo národnostních aspektů ve školských záležitostech.⁶⁶

4 My versus oni.

Národnostní var na severozápadní Moravě v posledním čtvrtstoletí před Velkou válkou

Když měl na počátku září roku 1895 přijet do Zábřehu moravský místodržitel Alois svobodný pán Spens-Boden, jeho návštěva byla proponována následujícím způsobem: „Jeho Excellence pojedje přímo do úřední budovy a přijme pak... zástupce měst a městysů, zástupce ostatních obcí podle okresů a jazyku odděleně. Zábřežskou místní radu školní, zástupce ostatních místních rad školních dle jazyků, zástupce vlast. spolků dámských, zástupce spolku lékařského, učitelstvo dle jazyku. Zástupce rolnických spolků okresních dle jazyku, zástupce živnostenských společenstev dle jazyku, zástupce spolků vysloužilců dle jazyků, zástupce župních spolků hasičských dle jazyků...“.⁶⁷

Program návštěvy místodržitele nám tak bezděky ukazuje nejen na rozvinutost občanského života, ale také na novou zřetelnou dělící linii, která procházela místní společností. Jazykové rozdělení, na kterém měl díky vývo-

⁶⁵ KŘUPKA, Václav: *České menšinové školství na Zábřežsku do roku 1918*. SM, 3, 1958, s. 43–50; DAVIDOVÁ, Dana – DAVID, Zdeněk: *Škola v Janoušově a její úloha v národnostním zápase na severní Moravě do roku 1918*. SM, 52, 1986, s. 35–40.

⁶⁶ 1901 usnesení proto zřízení české univerzity na Moravě a požadavek na znovuzřízení německé univerzity v Olomouci, 1904 usnesení proti zřizování českých a polských poboček na učitelských ústavech v Opavě a v Těšíně, 1904 usnesení proti postátnění českého gymnázia v Zábřehu, 1905 usnesení proti vládnímu záměru zřídit na Moravě českou univerzitu, 1906 usnesení o podpoře městské rady v Innsbrucku v postupu při tamních incidentech souvisejících se zřízením italské právnické fakulty, 1911 opětne usnesení proti záměru zřídit na Moravě českou univerzitu. SOkA Šumperk, fond Archiv města Zábřeha, inv. č. 663, 665, 668 a 669.

⁶⁷ SOkA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, prezidiální spisy, kart. 3.

ji legislativy výrazný podíl i samotný stát, se stalo základem pro všeobecné a velmi rychlé šíření moderního nacionalismu napříč společností i regiony. Míra národnostní identifikace v průběhu času rostla, a to jak tlakem národně uvědomělých a aktivních osob, tak i tlakem státu, který stále více věcí definoval a měřil v etnických kategoriích.⁶⁸ Fakt vítězství tohoto nového principu společenského rozdělení na Moravě se zrcadlil též v tzv. moravském vyrovnání, ve kterém došlo prostřednictvím čtyř zákonů k faktickému rozdělení obyvatel Moravy podle národnostního klíče, což zde mělo oslabit česko-německý konflikt.⁶⁹ Důsledkem nastíněných tendencí byla skutečnost, že národnost převzala klíčovou pozici z hlediska formování kolektivních identit, a to i ve venkovských oblastech. Zůstat národně indifferenční tak bylo ve světě, který vyžadoval opakované přihlášení se k některému z národních táborů, stále více problematické. Tento fakt se nevyhnul ani sledovanému regionu.

Fakt nacionálního rozdělení společnosti se projevoval v mnoha rovinách. Intenzitu průniku národní myšleny do venkovského prostředí v období devadesátých let 19. století lze dle mého názoru velmi dobře sledovat například v souvislosti s novým jevem v oblasti ekonomického jednání obyvatelstva. V devadesátých letech 19. století získal ekonomický nacionalismus nový rozměr, a sice na české straně masovým prosazováním populárního hesla „svůj k svému“, které ztělesňuje již poměrně radikální podobu národního citění závěru 19. století. V rámci hnutí „svůj k svému“ je symptomatické, že i ty nejbanálnější záležitosti, jako byly drobné nákupy či poptávka každodenních služeb, byly národními aktivisty povýšeny na věc národní cti. Právě schopnost ovlivnit každodenní jednání mužů a především žen i v těch nejobyčejnějších situacích může být měřítkem úspěšnosti prosazování národní ideologie.

Heslo, které bylo odvozoováno z projevu Františka Palackého z roku 1871, bylo dobovou společností chápáno v dvojím významu. Jednak přinášelo pozitivní rozměr v podobě propagace nákupu u „českých“ obchodníků či objednávání „českého“ zboží (mnozí podnikatelé a živnostníci se tímto heslem s oblibou zaštiťovali), jednak bylo používáno v negativní rovině ve smyslu bojkotu jinonárodních obchodníků a výrobců. Obě stránky se zpravidla objevovaly spojitě. Např. denní tisk pranýřoval nákup u německých či židovských obchodníků, a zároveň přinášel reklamu českých firem a obchodů.

⁶⁸ KLADIWA, Pavel: *Etnická klasifikace a institucionální zakotvení národnosti v českých zemích 1880–1914*. Moderní dějiny, 22, 2014, s. 7–33; POPELKA, Petr – KLADIWA, Pavel: *Sčítání obcovačích řečí na Moravě 1880–1910 a potenciál jejich společenské konfliktuosti*. Historica Olomucensia, 51, 2016, s. 113–143.

⁶⁹ FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Brno 2006.

Nicméně v některých situacích vystupuje jedna či druhá stránka tohoto hnutí výrazněji.

Negativní rozměr hesla „svůj k svému“ se projevil na Moravě velmi ostře již v roce 1890 v souvislosti se zemskými volbami v Prostějově a později také v Litovli, Jevíčku, Vyškově a na dalších místech.⁷⁰ Přibližně v téže době se heslo ujímá také na severozápadní Moravě. Např. v kronice obce Zvole nalezneme k roku 1893 zápis, že se zde „začíná ujímati heslo svůj k svému, aby Čech nepodporoval nám nepřátelské Němce.“⁷¹ Nicméně problém hospodářského bojkotu byl ve sledovaném regionu o něco staršího data. Již v roce 1887 nacházíme stručný zápis zábřežského okresního hejtmana o tom, že dva rudolfovští obchodníci dosvědčili, že jeden z dozorců v zábřežské Brassově textilce nařídil dělníkům pod hrozbou propuštění, že nesmí nakupovat „u Slovanů“. Všechno se to dělo údajně „proti české škole v Zábřehu a činí se na všelijaký způsob nátlak na chudé občané (sic) v Rudolfově obzvlášť, aby úplně k vůli p. Brassovi byli.“⁷² Do nátlakových akcí se tak pouštěly obě znesvářené strany, byť každá z jiné pozice. Němečtí zaměstnavatelé se v některých případech snažili prokazatelně využívat své hospodářské moci k ovlivnění ekonomického jednání svých zaměstnanců, na což si opakovaně stěžoval především denní tisk. Naopak české masové organizace a tisk mobilizovaly všechny dosud nezapojené k důslednému uplatňování ekonomického nacionalismu.

Na místní úrovni se stal od počátku 20. století nejhlasitějším zastáncem ekonomického nacionalismu Moravský sever, který opakovaně vyzýval k preferenci českých živnostníků a k bojkotu německých obchodů. Mnohdy pranýřoval konkrétní jedince, kteří si dovolili nakupovat v rozporu s doporučením. Situace šla dokonce tak daleko, že fungovaly jakési neoficiální hlídky, které redakci listu hlásily nedodržování doporučeného bojkotu německých živnostníků. Tyto „provinilce“ posléze noviny „odhalovaly“ a pranýřovaly s doporučením, aby svého neuvědomělého jednání zanechali a polepšili se. Tyto praktiky byly mnohdy na hraně, a pokud dostaly státní orgány oznámení na podezření ze spáchání přestupku, v některých případech přistoupily ke konfiskačnímu řízení (to se týkalo jak českého, tak německého tisku).⁷³

Díky novinovým článkům v Moravském severu také víme, že se bojkotní hnutí setkalo s reakcí v podobě radikálních kroků ze strany německých zaměstnavatelů. Problém ovšem je, že novinové články přinášejí někdy až stěží uvěřitelné příběhy, u kterých se nabízí otázka, nakolik byly pravdivé a do jaké

⁷⁰ FISCHER, Richard: *Česká svépomoc hospodářská na severní Moravě*. Praha 1902.

⁷¹ SOKA Šumperk, kronika obce Zvole.

⁷² SOKA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, presidiální spisy, kart. 36, inv. č. 104/1887.

⁷³ SOKA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, presidiální spisy, kart. 11.

míry měly působit spíše mobilizačním charakterem. To je případ příběhu dvou dělnic z Brassovy textilky, které nakoupily u českého pekaře. Jakmile zjistily, že nakoupily u Slovana, pečivo údajně hned ze strachu před továrnickovou odvetou vrátily. Přesto však měly být pro tento „přestupek“ svým zaměstnavatelem propuštěny.⁷⁴ Právě obdobné zprávy měly nepochybně vliv na další vyhrocování národnostních konfliktů.

Zprávy o bojkotu ze strany nakupujících se opakovaně objevují především v první dekádě 20. století. Na severozápadní Moravě se jednalo především o akce menšího rozsahu. Příkladem mohou být události při výročním zábřežském trhu v roce 1905. Tehdy policejní orgány pozorovaly očividné ignorování německých trhovců českými kupujícími. Naopak čeští trhovci, kteří měli své stánky označeny nápisy „český závod“ na této situaci profitovali.⁷⁵ Politické orgány přitom spatřovaly v organizovaných bojkotních akcích nebezpečí rozdmýchávání nacionálních konfliktů. Proto byly výraznější bojkotní akce pečlivě sledovány. Z tohoto důvodu víme, že rozsáhlý hospodářský bojkot měl v regionu spíše omezený dopad. Při prošetřování rozsáhlé bojkotní akce týkající se známé ústecké firmy Schicht a linecké firmy Heinrich Franck und Söhne v roce 1908 vyšlo najevo, že bojkot výrobků těchto firem ve zdejším politickém okrese sice nebyl zaznamenán, ale obecné bojkotní hnutí se rozvíjí i zde. Dokladem působení ekonomického nacionalismu byl podle policejních orgánů i Adresář severomoravských firem, vydaný Družstevní tiskárnou v Zábřehu, který jasně nabádal obyvatelstvo, aby nakupovalo u českých firem.⁷⁶

Čeští národní aktivisté však považovali za zásadní problém severozápadní Moravy skutečnost, že se zde nedařilo vytvořit velký, kapitálově český průmyslový podnik. Na přelomu 19. a 20. století neúspěšně skončilo hned několik pokusů o realizaci nacionálně českých podnikatelských projektů. K nejvýznamnějším patřil pokus o zřízení mechanické tkalcovny v České Rudě (dnes Ruda nad Moravou) a tkalcovny v Zábřehu.⁷⁷ Úspěšně končil pouze pokus o založení menší tkalcovny v periferním Jedlí, kde v údolí Březné vznikl v roce 1906 menší provoz firmy Hýbl a spol. Ukázalo se tak názorně, že konkurovat již etablovanému a dobře organizovanému textilnímu velkopřůmyslu bylo na přelomu století ve zdejším regionu mimo možnosti

⁷⁴ Moravský sever, č. 47, 17. 11. 1905; Moravský sever, č. 5, 27. 1. 1906; Moravský sever, č. 14, 30. 3. 1906.

⁷⁵ SOKA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, presidiální spisy, kart. 6.

⁷⁶ SOKA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, presidiální spisy, kart. 13 – zde uložen i dotčený adresář.

⁷⁷ FISCHER, R.: *Česká svépomoc*, s. 30–34.

českých aktivistů.⁷⁸ Na severozápadní Moravě se tak etablovalo před první světovou válkou pouze několik významnějších českých podnikatelů, což národní aktivisté pokládali za značný handicap.⁷⁹

Čeští aktivisté sice nezaznamenali citelnější úspěch v oblasti velkého byznysu, zato se však dařilo od devadesátých let 19. století prosazovat svépomocné formy hospodářských aktivit, což se dotklo primárně segmentu potravinářství. Od počátku devadesátých let se rozmohlo na severozápadní Moravě zakládání rolnických mlékáren. Na počátku 20. století pracovalo v zábržském politickém okrese již deset rolnických mlékáren (první v roce 1893 v Paloníně). V závěru devadesátých let přichází také éra zakládání rolnických lihovarů (1899 Loštice, 1900 Postřelmov). Právě tyto aktivity ve spojení s českým drobným úvěrem se měly stát základem pro hospodářskou emancipaci a posilování národní myšlenky.⁸⁰

Druhou rovinou, ve které lze sledovat společenskou aktivizaci, tvoří spolkový a politický život. Ten prodělal v devadesátých letech bezprecedentní růst, takže před první světovou válkou mohl fakticky každý rozvíjet spolkové případně politické aktivity.⁸¹ Zakládání spolků byly již jednoznačně nacionálně vyhraněné. K profilovým českým spolkům patřil v devadesátých letech v okresním Zábřehu Katolický dělnický spolek Metoděj (1892), tělocvičný spolek Tyrš (1895), Spolek českých paní a dívek Zora (1897), dělnický spolek Lidumil (1892) a v neposlední řadě Gymnaziální matice Zábřežská (1895).⁸²

Výrazně se na prosazování národních aktivit podílely masové organizace. Do první světové války zřetelně narůstala členská základna i počet akcí pořádaných těmito organizacemi. Jestliže si Národní jednota pro východní Moravu pár let po založení stěžovala na úpadek iniciativy svých členů a řada odborů přestala fakticky vyvíjet aktivitu, situace se zvláště od přelomu 19. a 20. století výrazně proměňuje. Členská základna Národní jednoty pro severní Moravu i spolku Bund der Deutschen Nordmährens čítala desítky tisíc členů, což vedlo nejen k mohutnému zakládání místních poboček, ale

⁷⁸ FISCHER, R.: *Padesát let*. Díl III.: 1907–1918, s. 10.

⁷⁹ K nim patřil primárně Jan Vítek – zakladatel továrny na výrobu zemědělských strojů v Postřelmově – dále Jan Svozil v Lošticích a bratři Josef a Vojtěch Scheinostové v Postřelmově, provozující průmyslovou výrobu sirek či Alois Koruna, starosta Ráječka a majitel zdejší cihelny. Viz např. VÍTKOVÁ, Lenka: *Josef Vítek, továrník a velkopodnikatel v Postřelmově v 1. polovině 20. století*. Brno 2012 (nepublikovaná diplomová práce).

⁸⁰ FISCHER, R.: *Česká svépomoc*, s. 27–29.

⁸¹ Jen v Zábřehu bylo v roce 1921 napočteno 47 českých i německých spolků, v Krumpachu fungovaly další čtyři spolky. SOKA Šumperk, fond Archiv města Zábřehu, kart. 304.

⁸² MIČÁNKOVÁ, I.: *České národní hnutí*, s. 40.

i ke znatelnému nárůstu činnosti.⁸³ Právě na přelomu 19. a 20. století byl na Zábřežsku založen velký počet odborů Národní jednoty, svědčící o masové národní aktivizaci. Před první světovou válkou fungoval v zábřežském politickém okrese odbor Národní jednoty již fakticky v každé obci. Fakt mimořádného růstu organizační základny v prostoru severozápadní Moravy mohl souviset s kombinací smíšeného charakteru oblasti a razantního prosazování německé myšlenky, což vyvolávalo protireakci.

Nárůst českého spolkového života byl souběžně provázen i ideovou a politickou diferenciací, která v devadesátých letech vycházela ze sociálně-politických i národnostních střetů.⁸⁴ Toto rozdělení zasáhlo i rozrůžňující se českou občanskou společnost severozápadní Moravy. Nejviditelněji se tato diferenciacie v regionu projevovala od přelomu 19. a 20. století při střetu pokrokářského a katolického tábora. Když oznámil pokrokářský Politický spolek pro severozápadní Moravu, že chce uskutečnit 18. prosince 1904 v krumpašském hostinci Josefa Morávky schůzi s přednáškou na téma „*Je-li boj proti klerikalismu bojem proti náboženstvím?*“, uskutečnili členové významného Katolického dělnického spolku Metoděj odvetné opatření. Podle úřední relace se na schůzi sešlo na pět set osob, ale celé jednání ovládli členové Metoděje, kteří byli ve většině. Již od počátku jednání přerušovali hlukem a výkřiky, řeč šéfredaktora Práva lidu a čelné osobnosti sociální demokracie Antonína Němce byla lomozem a výkřiky asi 150 přítomných žen dvakrát přerušena a skončila zásahem zástupce politické správy.⁸⁵

Mimořádnou občanskou aktivizaci můžeme pozorovat zvláště v souvislosti se snahou o zavedení všeobecného volebního práva. Dne 8. října 1905 se uskutečnila v Zábřehu manifestační schůze organizovaná Politickým spolkem pro severozápadní Moravu, která byla svolána pro podporu hned několika záměrů: pro zřízení české univerzity v Brně, pro postátnění českého gymnázia v Zábřehu, pro výstavbu Dunajsko-oderského průplavu, pro zavedení všeobecného, přímého a tajného volebního práva a pro uplatnění českého státního práva. Akce se podle úředního záznamu zúčastnilo asi 1500 osob a vystoupení řečníků se již nesla v ostrém tónu.⁸⁶ Na akci vystoupil mimo jiné redaktor Lidových novin a zástupce pokrokové strany Vilém Votruba, sekre-

⁸³ Např. Národní jednotka pro východní Moravu uvedla, že jen v roce 1908 zorganizovala 442 přednášek. FISCHER, R.: *Padesát let*. Díl III.: 1907–1918, s. 14.

⁸⁴ K tzv. pokrokovému hnutí podrobněji MALÍŘ, Jiří: *Pokrokové hnutí na Moravě v letech 1898–1906*. In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity C 21–22, 1975, s. 101–122.

⁸⁵ SOKA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, prezidiální spisy, kart. 5.

⁸⁶ Zcela charakteristické je, že o akci psala zábřežská Deutsche Wacht v posměšném duchu jako o akci, která ukázala, kdo je na severní Moravě pánem. Nepříliš dobře organizovaná akce pře-

tář Národní jednoty pro východní Moravu Šťastný, jeden ze spoluzakladatelů agrární strany na Moravě a poslanec říšské rady Josef Svozil a z místních např. redaktor Chytil. Po oficiální části shromáždění se vydala skupina asi 700 osob na nepovolený průchod městem, při kterém se zpívaly národní písně. Průvod dorazil před městskou radnicí, kde se poklidně a bez dalších výtržností rozešel. Pouze pro redaktora Chytila měla zpáteční cesta bolestivou dohru, a to když jej neznámý útočník zranil kamenem do hlavy.⁸⁷ Na říjnovou manifestaci navázala druhá, rozsahem doposud nevídaná akce, kterou uspořádal taktéž Politický spolek pro severozápadní Moravu. Manifestace uspořádané 26. listopadu 1905 na zábřežském náměstí se podle úřední zprávy účastnilo až pět tisíc českých dělníků ze širokého okolí. Úřední zpráva hovoří o mnoha osobách z venkovských obcí Zábřežska a Šumperska. Průběh akce byl podle všeho poklidný a nedošlo k jakémukoliv narušení veřejného pořádku. Český tisk udával dvojnásobný počet účastníků a o jeho národně-aktivizačním pojetí napovídá i výběr písní, který byl zvolen pro závěrečnou část akce, kdy shromáždění zazpívalo nejen „*Hej Slované*“, ale také „*Kdož jsou boží bojovníci*“. Němci se podle českého tisku sice snažili vyprovokovat konflikt, k tomu ale nakonec nedošlo.⁸⁸

Veškerá česká národní aktivizace byla z dlouhodobého hlediska zásadně ovlivněna událostí, která měla z pohledu dalšího vývoje dalekosáhlý dopad. Touto událostí bylo založení gymnázia s českým vyučovacím jazykem v Zábřehu. Jednalo se o jedinou českou středoškolskou instituci, která vznikla před rokem 1918 v oblasti severozápadní Moravy. Nejblíže střední školou s českým vyučovacím jazykem byla česká reálka v Litovli založená v roce 1901. Okolnosti založení i fungování této instituce byly již několikrát popsány a známým okolnostem se zde nebudu věnovat.⁸⁹ Jen několik podstatných souvislostí:

Diskuze o založení českého gymnázia se začaly odehrávat v roce 1892 z podnětu akademického odboru Národní jednoty a Pokrokového spolku pro severovýchodní Moravu. Z počátku nebylo zřejmé, ve které městě severozápadní Moravy by měl ústav vzniknout (vedle Zábřehu se uvažovalo o Lošticích nebo o Jevíčku). V roce 1893 převážil pohled, že by měl být ústav zřízen

rostla v nepovolený průvod městem, kterého se účastnilo podle německých redaktorů pouze 200–300 mužů, žen a dětí. *Deutsche Wacht*, č. 41, 13. 10. 1905.

⁸⁷ SOKA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, presidiální spisy, kart. 6.

⁸⁸ SOKA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, presidiální spisy, kart. 6; *Moravský sever*, č. 49, 1. prosince 1905.

⁸⁹ K dějinám ústavu do roku 1918 nejpodrobněji Vít, Jan: *České gymnázium v Zábřehu na Moravě do vzniku Československa*. Ostrava 1997 (nepublikovaná diplomová práce); dále viz *100 let gymnázia Zábřeh*. Zábřeh 1996; KAPUSTA, Jan: *Zábřežská léta Václava Kálíka*. Šumperk 1972.

v sídle okresního hejtmanství.⁹⁰ To však způsobilo řevnivost mezi národními aktivisty ze Zábřehu a Loštic, kdy loštičtí zástupci nedokázali pochopit, proč byla dána přednost národně nejistému Zábřehu s německou samosprávou. Proto loštické zastupitelstvo podalo v lednu 1894 žádost o zřízení české zemské reálky. Vzájemné spory utichly teprve v září 1895, kdy byla v Lošticích otevřena česká měšťanka. V červenci 1895 byla založena Gymnaziální matice zábřežská v čele s bludovským farářem Ermisem. V březnu 1896 povolilo ministerstvo vnitra vznik nižšího gymnázia s českým vyučovacím jazykem a v září téhož roku proběhl první zápis žáků. V dubnu 1898 se po dvouletém zápolení gymnaziální matice s městským zastupitelstvem podařilo položit základní kámen k nové gymnaziální budově, přičemž podle olomouckého Pozoru se slavnost svěcení základního kamene vyvinula v národní manifestaci, které se údajně zúčastnilo na čtyři tisíce osob.⁹¹ V roce 1900 se uskutečnilo rozšíření školy i na vyšší gymnázium a v červenci 1901 se uskutečnilo velkolepé vysvěcení nové gymnaziální budovy. To se údajně stalo rozsáhlou českých manifestací severní Moravy za účasti řady krojovaných skupin, hasičů, Sokolů, dětských skupin atd. Celkovou účast odhadoval český tisk na stěží uvěřitelných patnáct tisíc osob. V každém případě to byla akce natolik poutavá, že se jejím účastníkům otiskla do paměti jako nezapomenutelný zážitek.⁹²

Význam založení gymnázia s českým vyučovacím jazykem měl pro region severozápadní Moravy s ohledem na národní aktivizaci multiplikační efekt. Bylo tomu hned z několika důvodů:

1. S gymnáziem se v regionu objevila vrstva národně vyhraněných českých intelektuálů, kteří měli zásadní vliv na tempo i rozsah české národní aktivizace. Ačkoliv byly na gymnáziu před první světovou válkou systemizovány necelé dvě desítky míst, na postech profesorů i učitelů (jak skutečných, tak mimořádných) se vystřídaly desítky výrazných postav. Tyto osobnosti přicházely z různých částí českých zemí a byla mezi nimi řada výrazných národních aktivistů.⁹³

2. Na gymnáziu vystudovalo do první světové války velké množství mladých osob z užšího regionu, na které měli vliv přicházející národně vyhranění intelektuálové. V období největšího přílivu studentů na počátku 20. století studovaly na gymnáziu více než tři stovky žáků. Většina studentů zábřežské-

⁹⁰ Olomoucký Pozor, č. 5, 10. ledna 1895.

⁹¹ Olomoucký Pozor, č. 49, 28. dubna 1898.

⁹² Moravský sever, č. 18, 2. srpna 1901.

⁹³ Např. slezský buditel a někdejší profesor na opavském matičním gymnáziu František Kahlík (1854–1908), dále historik a od roku 1908 Kahlíkův nástupce na postu gymnaziálního ředitele Rudolf Dvořák (1861–1919), klasický filolog a propagátor sokolského hnutí Rudolf Schenk (1872–1962) či znalec české literatury Josef Straka (1876–1963).

ho gymnázia přitom pocházela z vlastního města a blízkého okolí, a právě tato skutečnost přispěla k poměrně rychlé proměně Zábřehu v nejvýznamnější české centrum severozápadní Moravy.⁹⁴ Výrazná úloha učitelů i jejich žáků se následně projevila při vzniku Československé republiky, především pak v souvislosti se vznikem Severomoravského národního výboru.⁹⁵

3. Gymnázium nebylo jen školskou institucí v úzkém slova smyslu, ale vytvářelo občanský i nacionálně aktivizující efekt. Aktivita profesorského sboru se neomezovala zdaleka jen na vlastní školskou instituci, ale pedagogové byli lídry kulturních aktivit i iniciátory vzniku řady spolků. K prosazování občanských i národních myšlenek v rurálním prostředí sloužily početné přednášky profesorů pro veřejnost, které se udávaly pod patronátem českých spolků okresního města. Z hlediska národní aktivizace je podstatné, že profesorský sbor konal tyto přednášky mimo budovu gymnázia, často po okolních vsích.⁹⁶

Občanská i národní aktivizace nebyla šířena jen pomocí mluveného slova, ale také prostřednictvím tisku. V souvislosti s existencí gymnázia vzniklo ve městě první české knihkupectví Joži Malého (1875–1965), které se stalo místem setkávání studující mládeže a jedním ze středisek národního života ve městě. Malý se společně s učitelem Františkem Mertou (1872–1952) zasloužil o vybudování Společenské knihtiskárny. Jednalo se o významnou instituci, která překročila okresní formát, a to publikací pedagogického tisku. Zábřežská Společenská tiskárna se stala tiskovou základnou Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě, vydávala Mertovou zásluhou časopis Komenský a v letech 1907–1914 i řadu pedagogických publikací v rámci tzv. Knihovny Komenského.⁹⁷

Výrazná společenská a národní aktivizace přelomu 19. a 20. století je evidentní také z pohledu budování lokálního periodického tisku. V závěru roku 1900 začal vycházet krátce před sčítáním lidu z iniciativy Občanské besedy Moravský sever. Jednalo se o první české periodikum v regionu. Mělo zřetelně nacionální a pokrokařský charakter a bylo zaměřeno primárně na místní zpravodajství. Výrazně se střetávalo se zábřežskou *Deutsche Wacht*, která vycházela od května 1901 a vytvářela protiváhu českému lokálnímu tisku. K místním listům přibyl od roku 1906 týdeník *Severní Morava*, vycházející nákladem katolických jednot okresu Zábřeh a Šumperk. List si kladl za cíl být

⁹⁴ K teritoriálnímu původu žactva zábřežského gymnázia podrobněji Vít, J.: c. d., s. 71–76.

⁹⁵ POPELKA, Petr: *Mocenský transfer, boj o radnice a problém slučování obcí po první světové válce. Příklad národnostně smíšené oblasti Zábřežska*. ČMM, 137, 2018, s. 93–95.

⁹⁶ Vít, J.: c. d., s. 37.

⁹⁷ HÝBL, František: *Zábřeh – středisko českého pedagogického tisku*. SM, 55, 1988, s. 11–20.

protiváhou pokrokářského Moravského severu a s vědomím nutnosti hospodářského povznesení českého venkova cílil primárně na rolníky a živnostníky.⁹⁸ Právě uvedená periodika měla s ohledem na svou koncentraci na místní události velký potenciál výrazně ovlivňovat a aktivizovat lokální komunity.

Všechny výše zmíněné faktory způsobily, že se národní myšlenka stává před první světovou válkou na severozápadní Moravě hlavní integrující myšlenkou. Každodenní konfrontace s národnostní otázkou rychle přispívala k národnostní identifikaci. Byť tento proces nebyl ani jednoduchý, ani totální. Zvláště periodický tisk si poměrně často stýskal nad národní vlažností zvláště pak u "nižších pracujících tříd".⁹⁹ Přes veškeré překážky se však také na severozápadní Moravě stává národní vědomí v průběhu druhé poloviny 19. století dominantním prvkem kolektivní identity.

RESUMÉ

PROCES ČESKÉ NÁRODNÍ AKTIVIZACE NA SEVEROZÁPADNÍ MORAVĚ DO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

V průběhu 19. století dochází k výrazným proměnám kolektivních identit, přičemž myšlenka příslušnosti k národu se postupně stává nejvýznamnějším identifikačním prvkem. Formování národního myšlení v 19. století představuje dlouhodobý a komplikovaný proces, který se rozvíjel asynchronně s ohledem na sociální rozvrstvení obyvatelstva i regionální příslušnost. Při šíření národních idejí na Moravě můžeme mluvit o několika fázích, v nichž byly do víru národního života postupně vtahovány různé sociální skupiny a nacionální myšlenky se pozvolna prosazovaly v doposud nevyhraněných regionech, až se staly v poslední čtvrtině 19. století hlavní integrující společenskou myšlenkou. Studie se zaměřuje na analýzu průniku české národní myšlenky do venkovského prostředí severozápadní Moravy, ve kterém se národní myšlení prosazovalo opožděně. Autor vymezuje jednotlivé fáze národní aktivizace a zkoumá způsoby, kterými se národní myšlenky přenášely do venkovského prostředí. Tyto vnější impulsy nacházejí postupně svoji odezvu, jsou recipovány a následně jsou již rozvíjeny pomocí iniciativy části místních obyvatel, která si je osvojila.

⁹⁸ KUBÍČEK, J.: *Dějiny žurnalistiky*, s. 69.

⁹⁹ Tento postoj vyjádřil list Moravský sever trefným citátem: „Su Moravec nebo Němec nebo Slovan, jak kdo chce, mě je to jedno.“ Moravský sever, č. 12, 24. května 1901.

Klíčová slova: kolektivní identita, nacionalismus, národní vztahy, venkovská společnost, Morava, Předlitavsko

SUMMARY

PROCESS OF THE CZECH NATIONAL ACTIVATION IN NORTHWEST MORAVIA UNTIL THE WWI

During the 19th century there were changes within collective identities, where the thought of national belonging became gradually the most important identification element. The formation of national thought in the 19th century represents a long and complicated process, which was developed asynchronously considering the social stratification of the population and region. We can talk about several different phases when we discuss the spread of the national thinking in Moravia, where there were many different social groups pulled into the swirl of the national life and the national thoughts became prevalent in not yet so unambiguous regions. The national thoughts finally became the main integrating thought in the last quarter of the 19th century. The study focuses on the analysis of the penetration of the Czech national thought into the rural area of the Northwest Moravia, in which the national thinking pushed through late. The author delimits each phase of national activation and he examines the means through which the national thoughts transmit into the rural area. These outer impulses gradually find their response, they are reciprocated and subsequently they are cultivated with the help of the local active inhabitants, who made the thought their own.

Key words: collective identity, nationalism, national relations, rural society, Moravia, Cisleithania

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

doc. PhDr. Petr Popelka, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Ostravská univerzita
Reální 5
702 00 Ostrava
Česká republika
e-mail: petr.popelka@osu.cz